

УДК 911.3

DOI: 10.31652/2786-5665-2023-4-79-84

Кізиун А. Г.

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи.
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна.

a.kiziun@vtei.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2838-9428>

ЛАНДШАФТНІ ОСЕРЕДКИ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА РОЗБУДОВА В УКРАЇНІ

Анотація. Активна розбудова екстремального туризму упродовж другої половини XX – початку XXI ст. призвела у країнах зарубіжжя до формування у місцях розвитку різних його видів своєрідних ландшафтних осередків. Мета – виокремити ознаки ландшафтних осередків екстремального туризму, їх типи за особливостями динаміки розвитку, зхарактеризувати окремі з них в структурі антропогенних ландшафтів. Використано принципи історизму, комплексності та адаптації; методи – аналізу і синтезу, порівняння, як наскрізні ГІС – технологій. За особливостями динаміки обґрунтовано чотири основних типи екстремальних ландшафтних осередків: стабільні, згасаючі, зростаючі, пульсуючі та зхатактеризовано їх ознаки. Розглянуто розвиток ландшафтних осередків екстремального туризму у зарубіжних країнах Західної Європи та Північної Америки, частково Азії та Південної Америки, що проявляються у різних антропогенних ландшафтах. Використання зарубіжного досвіду розбудови екстремального туризму суттєво прискорить цей процес, що потребує подальших досліджень особливостей розвитку майбутніх ландшафтних осередків екстремального туризму в Україні.

Ключові слова: екстремальний туризм, ландшафтні осередки, ознаки, типи, зарубіжжя, досвід, розбудова, раціональне використання.

Kiziun A. LANDSCAPE CENTERS OF EXTREME TOURISM: FOREIGN EXPERIENCE OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. Active development of extreme tourism during the second half of the 20th – beginning of the 21st century led in foreign countries to the formation of peculiar landscape centers in the places of development of its various types. By this we mean territories where, under the influence of various types of extreme tourism, phenomena and processes are manifested that lead to the replacement of the structural organization of existing geocomponents and landscape complexes or the formation of new ones. The goal is to distinguish features of landscape centers of extreme tourism, their types according to the peculiarities of the dynamics of development, to characterize some of them in the structure of anthropogenic landscapes. The principles of historicism, complexity and adaptation are used; methods - analysis and synthesis, comparison, as end-to-end GIS - technologies. The main features distinguishing landscape centers of extreme tourism include: Their formation in extreme conditions or under the influence of extreme types of tourism; mostly non-coincidence with the boundaries of the landscape structures of the territory of formation; manifestation of new phenomena and processes developing under the influence of extreme types of tourism. According to the dynamics, four main types of extreme landscape cells are substantiated: stable, fading, growing, pulsating, and their features are characterized. The development of landscape centers of extreme tourism in foreign countries of Western Europe and North America, partly in Asia and South America, manifested in various anthropogenic landscapes, is considered. It is noted that after the victory over the rashists, various types of extreme tourism, especially belligerent, and the formation of “extreme” landscape centers under their influence will be actively developed in Ukraine. The use of foreign experience in the development of extreme tourism will significantly accelerate this process, which requires further research into the specifics of the development of future landscape centers of extreme tourism in Ukraine.

Keywords: extreme tourism, landscape centers, signs, types, abroad, experience, development, rational use.

Наявність проблеми. Екстремальний туризм стає популярним та глобалізованим завдяки різноманітним моделям його розвитку, інноваційним системам ціноутворення, новим звичкам у подорожах та досвіду подорожей, особливо у Європі та Північній Америці. Це явище було предметом кількох зарубіжних конференцій, серед яких виокремлюється, така як *Tourism Naturally Conference* в Австрії у 2018 р. Більше 40 авторів цієї конференції із основних напрямів екстремального туризму у Північній Америці, Скандинавії, Центральній та Східній Європі обговорили та порівняли проблеми розвитку окремих видів й, загалом екстремального туризму, у зазначених регіонах та можливості його глобалізації. При цьому було звернено увагу на значення місць (осередків), їх ландшафтну специфіку та облаштування відповідних прилеглих територій для розвитку екстремального туризму. Безпечно, що не лише окремі види екстремального туризму, але й загалом цей напрям туристичної діяльності, після перемоги над рашистами будуть активно розвиватись і в Україні. Врахування зарубіжного досвіду його розбудови, особливо на початкових етапах через формування осередків окремих екстремальних видів туризму, є необхідним і доцільним. Це вимагає активізації пізнання досвіду зарубіжних країн у розбудові екстремального туризму і запровадження до умов України його кращих зразків.

Аналіз попередніх досліджень. Досліджень щодо розвитку екстремального туризму в Україні поки що мало. Монографічних немає. Є окремі зауваження стосовно екстремального туризму у наукових публікаціях (*Колотуха, 2015; Любіцева, 2006*). Однак, навіть серед них немає хоча би спогадів про розвиток екстремального туризму в країнах Західної Європи, Америки, Азії, тощо. О. В. Колотуха екстремальний туризм розглядає в структурі спортивного і зауважує, що «термінологічним аналогом спортивного (вірніше було б екстремального) туризму на Заході можна вважати пригодницький туризм. Сьогодні пригодницький туризм – це все ще досить невелика ринкова ніша, але в той же час – це один з тих сегментів, що найбільш динамічно розвиваються» (*Колотуха, 2015*). Однак, визначення пригодницького туризму у зарубіжних публікаціях немає, а окремі види які формують його структуру не завжди можна віднести до рангу пригодницьких, тим

більше екстремальних. Огляд розвитку окремих видів екстремального туризму в зарубіжних країнах, зокрема прикордонних з Україною, здійснено у працях О.Д. Короля, В.О. Джамана, В.Г. Явкіна, Ж.І. Бучко (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича), Ж.Й. Рутинського, С.П. Кузик (Львівський національний університет імені І. Франка); Л.М. Черчик, О.В. Ільїна (Волинський національний університет імені Лесі Українки) та інших. Однак, усі публікації стосувалися лише окремих видів екстремального туризму, які частково почали запроваджувати й в Україні, однак не торкалися ландшафтних осередків, які при цьому формуються.

Мета дослідження: здійснити аналіз сучасного зарубіжного досвіду розвитку екстремального туризму, показати значення у цьому процесі ландшафтних осередків екстремальних видів туризму для подальшого використання цього досвіду у розбудові екстремального туризму в Україні.

Методи дослідження. У процесі розробки та висвітлені досвіду розвитку ландшафтних осередків екстремального туризму у зарубіжних країнах використано матеріали власних польових досліджень у країнах Західної Європи (Польща, Греція, Італія, Болгарія) та численні літературно-картографічні матеріали зазначених країн, а також інтернет ресурси. Серед основних підходів обробки цих матеріалів: системний, кластерний, просторово-ресурсний; методи – аналізу і синтезу, історизму, комплексності, абстрагування, прогнозування, як наскрізні – ГІС-технологій.

Результати дослідження. Одна із фундаментальних проблем, яка цікавить географів природників і ландшафтознавців, є «як місця (мікро-, мезо- і макроосередки) розвиваються як центри туризму». Під туристичними ландшафтними осередками, що зароджуються і розвиваються під впливом різних видів екстремального туризму, розуміємо території у межах яких проявляються явища і процеси, що призводять до зміни структурної організації геокомпонентів і ландшафтних комплексів. Серед ознак, що виокремлюють осередки сформовані різними видами екстремального туризму, основні такі:

– це природно-господарські, у нашому випадку туристичні, утворення. Їх зародження та розвиток зумовлений як природними, так і туристичними чинниками та характером взаємодії між ними;

– формуються і розвиваються у різних, переважно екстремальних, природних умовах під впливом екстремальної туристичної діяльності людей;

– основою формування й функціонування осередків екстремального туризму є природні – натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні фації, урочища та місцевості. Однак, їх межі можуть не співпадати;

– осередки розвитку екстремального туризму – місця зародження і прояву нових речовинних, енергетичних, інформаційних та, загалом, ландшафтних зв'язків, що формуються у навколишньому середовищі;

– осередки екстремального туризму часто розвиваються стихійно. Однак, частіше це регульовані людиною природно-господарську структуру, що потребують підтримки свого розвитку;

– зародження і розвиток осередків екстремального туризму у більшості випадків можна передбачити і планувати, а тому у залежності від екстремальних потреб людей, їх функції та функціонування можна змінювати й прогнозувати.

За своєю структурою і розвитком осередки, що функціонують під впливом екстремальної діяльності людей різноманітні. Серед них на особливу увагу заслуговує різноманіття осередків за їх динамікою. Переважають чотири типи таких «екстремальних» осередків (рис. 1):

– *зростаючі* – активно збільшують свої площі і сприяють швидкому, часто неконтрольованому розвитку «екстремального» осередку;

– *пульсуючі* – під впливом різноманітних природних і, в основному, антропогенних чинників, то збільшують, то зменшують свої площі. Такі «екстремальні» осередки формуються переважно у слабо доступних та маловідомих для освоєння територіях.

Формування різноманітних осередків, що активно розвивалися під впливом туризму, зокрема і екстремального, розпочалося давно. Перебудова суспільної свідомості у XVIII–XIX ст. торкнулося не лише прибережних районів, вона також є визначальною і для сільських територій як нових об'єктів туристичного освоєння. До середини XVIII ст. сільська місцевість, особливо «дикі» частини та гірські території, як і узбережжя, загалом ігнорувалися у зарубіжних країнах, як ландшафти, які варто відвідати для задоволення. Друга половина XVIII ст. була критичним періодом у розвитку розуміння природних систем і взаємовідносин між людьми та природою. Поступово у тодішньому суспільстві Європи і Північної Америки первісні («дикі») ландшафти набули нового рівня привабливості «для людей зі смаком» – серед яких і екстремали. Почали зароджуватись і розвиватись осередки різних видів екстремального туризму. Однак,

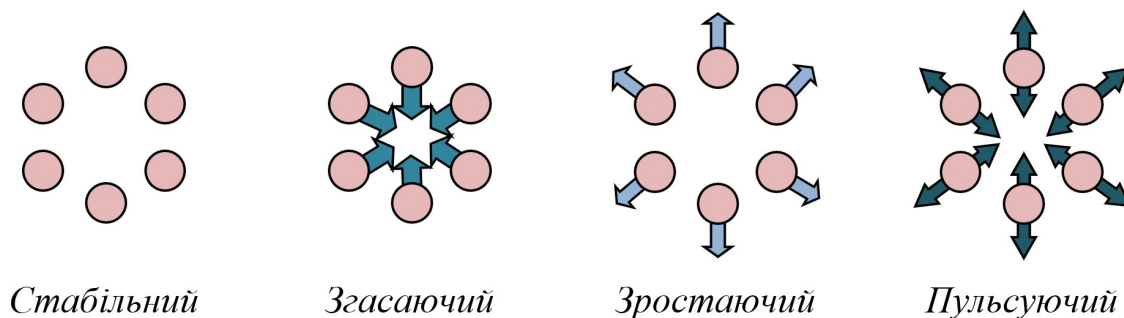

Рис. 1. Типи «екстремальних» осередків, зумовлені їх динамікою

– *стабільні* – не збільшують свої площі і суттєвої уваги до себе з боку ландшафтознавців і господарників – туристів не потребують;

– *згасаючі* – поступово втрачають притаманні їм властивості, що часто призводить до знищення осередку та запусіння території;

на початкових етапах формування цих осередків, більшість із них, як у XX так і на початку XXI ст., зосереджені у міських ландшафтах. Це зумовлено тим, що сучасне значення міського туризму, зокрема й екстремального, частково зумовлене новизною і масштабом діяльності та

його різноманіттям. Такого рівня значення міський туризм у зарубіжних країнах набув через його новознайдену центральну роль у процесах перетворення міських ландшафтів і економіки в умовах постіндустріальних, постмодерністських змін і зумовленої цим реструктуризації міського середовища загалом. Як приклад – одним із видів екстремального туризму, що активно сприяє формуванню «екстремальних» осередків у структурі міського ландшафту, є так званий і популярний у зарубіжних країнах – темний туризм (*Adventure Tourism, 2003*). Частково його розглянуто (*Кізюн, 2022*). Основою формування осередків темного туризму є місця пов'язані із людськими стражданнями. Таких місць (осередків) у міських ландшафтах більше. Зростання темного туризму є частиною постмодерністського стану міст, у якому регулярне вливання глобальних ЗМІ у повсякденне життя людей відповідних подій і образів, породжує бажання самостійно перевірити те, що вони бачили на відповідних сайтах. Є дуже реальна сила, пов'язана із «бути там» і побачити на власні очі місця, де відбулися важливі події. У багатьох випадках такі почуття часто співпадають з відчуттям паломництва.

Значимими осередками розвитку екстремального туризму є зимовий туризм. Зимовий туризм стає все більш глобалізованим завдяки міжнародним моделям володіння гірськолижними курортами (територіально обмеженими осередками), та інноваційним системам ціноутворення. Це явище обговорювали неодноразово (*Probstl-Haider, Turk, 2019*). Висновки: замість того, щоб «винаходити колесо», маємо вчитися один у одного та передавати найкращі практики, зокрема у сфері організації та функціонування зимових осередків туризму, особливо екстремальних видів, сфері ціноутворення, екологічного менеджменту, питань безпеки та охорони здоров'я.

Зарубіжними авторами значення осередків екстремального туризму активно розглядається і у процесі розбудови туризму у майбутньому. Це детальніше розглянуто у книзі Eduardo Fayos-Sola (2019). Автор зазначає, що ще футурологи, від часів Жуля Верна до Артура Кларка, багато уваги приділяли значимості науково-технічних інновацій у життєдіяльності людей, зокрема і розвитку туризму. Це правильно. Наукові технології сформували наше суспільство. Однак, тривалий час туризм не був авангардом у цій сфері, а

лише використовував найбільш перевірені інновації які можна було без ризику використовувати. Найімовірніше, зазначає Eduardo Fayos-Sola (2019), це зміниться найближчим часом, оскільки посилення конкуренції в туризмі та швидкі зміни ринкових сценаріїв сприятимуть новій еліті високоосвічених, високопрофесійних топменеджерів. У цьому процесі суттєво зростає роль екстремального туризму, навіть у тих регіонах, які у минулому йому не приділяли уваги. До таких віднесено автомобільний туризм. Зокрема Cudny Waldemar (2018) описує вплив незвичайних подій, таких як перегони автомобілів, автомобільних катастроф у темному туризмі тощо.

Цікавим і дещо незвичним є швидке зростання з кінця 1990-х років осередків медичного екстремального туризму. Основними джерелами таких туристів є розвинені країни, а основні напрями – Азія. Це зумовлено тим, що однією із найбільш інтригуючих змін минулих двох десятиріч була дивовижна зосередженість, навіть одержимість, зовнішнім виглядом здоров'я, і його видимі ознаки стають усе більш важливими. Цьому сприяють достатки, а також розчарування у роботі державної медицини. Нова мобільність та її активний маркетинг з боку урядів і лікарень призвели до формування нової, у багатьох випадках екстремальної, ніші туристичної індустрії. Подорожі знаменитостей, як-от поїздка Дієго Марадони на Кубу для детоксикації у 2000 році, поїздка Наомі Кемпбелла до Бразилії для лапароскопічної операції у 2008 році та інші, привернули увагу до нових, часто екстремальних, можливостей вирішення наявних проблем. Однак, медичний туризм у зарубіжних державах підняв низку складних етичних питань, що виникнуть і у нас. Зокрема, це стосується прийнятності окремих форм медичного лікування та ширших питань про вплив медичного туризму на місцевий доступ до медичної допомоги. Етичні питання здебільшого зосереджені на двох крайнощах: «смертний туризм», який є у кількох високорозвинених країнах, де практикується та доступна відвідувачам світаназія і трансплантація органів (і сурогатне батьківство), які сприймаються як дуже експлуатаційні для бідних жителів бідних країн (*Connel, 2011*).

Не залишені без уваги зарубіжними авторами й пляжні ландшафти («пляжні простори»), як місця, де активно розвиваються різні види екс-

тремального туризму. Своєрідне екстремальне різноманіття пляжу перетворює його на простір взаємодії культури та природи між землею і морем. Тут потрібен підхід, який розширює наше розуміння природи крайніх просторів у місцях, які варіюються від диких, безлюдних і віддалених пляжів до пляжів уздовж узбережжя (*Lew, Hall, Williams, 2004*). Пляж викликає захоплення для багатьох релігійних сект: він стає сакральним місцем. Для серфінгістів вхід у море, щоб протистояти розривним хвилям, викликає відчуття незвичайного, затримку часу та спілкування із стихією. Непосвяченому ця активна екстремальна діяльність здається далекою від спокою релігійних груп. З погляду екстремального туризму необхідно розібратися, як і де відчувається лімінальність у зв'язку з пляжними видами діяльності, такими як риболовля, серфінг та плавання на дощці? Чи відчують купальники та серфінгісти тимчасову зупинку часу, коли вони протистоять дикій енергії, яку вивільняють хвилі? Чи зануряться під хвилі аквалангісти у безлюдному місці між знайомим і незнайомим, відомим і невідомим? На ці та інші питання потрібно відповідати у процесі формування і подальшого функціонування осередків пляжного екстремального туризму.

Окремі елементи прояву екстремального туризму зарубіжні туризмознавці почали виокремлювати навіть у структурі так званого повільного туризму (*Fullaqar, Markurel, Wilson, 2012*). Зокрема, досліджують туристичні звички у піших прогулянках як автономну мобільність через напругу, яка є між повільнішими та конкурентними бажаннями (європейські змагання з авгостоїв), що охоплює ризик, місцеву загазованість та майстерність.

Висновки. Упродовж ХХ ст. особливо його другої половини та початку ХХІ ст. у країнах

Західної Європи, Північної Америки та частково Азії, активно розвиваються різноманітні види екстремального туризму, які в Україні поки що не є популярними. Серед них: темний і зимовий туризм, різні «екстремальні» відтінки медичного і пляжного туризму тощо. Вони відображені у численних публікаціях. Їх аналіз показує, що розвиток екстремальних видів туризму зосереджений, переважно, в окремих осередках. Ці осередки не є великими за площею, однак можуть впливати на значні території прилеглих до них ландшафтних комплексів. Переважають чотири типи осередків екстремального туризму: стабільні, згаваючі, зростаючі, пульсуючі. Кожний із них має свої особливості розвитку, а тому осередки екстремального туризму, здебільшого, оригінальні та цікаві для туристів екстремалів. Переважають зростаючі та пульсуючі осередки екстремального туризму, розвиток яких активніше проходить у країнах Південної Америки та Азії. Після перемоги у війні з московитами, частина осередків екстремального туризму, що характерні й популярні зокрема у міських ландшафтах зарубіжних країн, появляється і у містах України. Активніше будуть розвиватись осередки темного туризму, у місцях, що пов'язані з людськими катастрофами, воєнними діями, вбивствами та терористичними актами.

Поступово розбудують й осередки інших нових видів екстремального туризму для України та відновлять уже традиційні. Усе це потребує детальнішого пізнання особливостей розвитку екстремального туризму у зарубіжних країнах, як його усталених, так і нових видів.

Список використаних джерел

- Дмитрук, О. Ю., Денисик, Б. Г. (2019). Рекреаційні осередки та геокотони Середнього Побужжя. Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 204.
- Кізюн, А. Г. (2022). Екстремальні види туризму в повсякденній діяльності місцевих громад. Географія та туризм. Київ, 67, 18-24.
- Колотуха, О. В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: монографія. Кіровоград. ФО-П Александра, 448.
- Любіцева, О. О. (2006). Ринок туристичних послуг: геопросторові аспекти: навчальний посібник. Київ, Альтапрес, 2006, 430.

- Український туристичний портал. Режим доступу: <http://www.turkraina.info.news>.
- Явкін, В. Г., Руденко, В. П., Андрейчук, В. М., Король, О. Д. (2010) Географічні аспекти розвитку туризму (на прикладі України і Польщі): монографія. Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, 2010, 344.
- A companion to tourism. (2004). Eited by Alan A. Lew, C. Michael Hall, Allan M. Williams. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 622.
- Adventure Tourism. (2003). The new frontier. Oxford: Butterworth-Heinemann. 354.
- Connell John. (2011). Medical tourism. Wallingford. CAB International. 209.
- Slow Tourism: Experiences and Motilities. (2012). Edited by Simone Fullaqa, Kevin Markwell and Erica Wilson. Bristol: CHANNEL VIEW PUBLICATIONS. 233.
- The Future of Tourism. Innovation and Sustainability. (2019). Editors Eduardo Fayos-Sola. Cham: Springer International Publishing AG. 337.
- Tourism geography: critical understandings of place, space and experience. (2015). Stephen Williams and Alan A. Lew. Third edition. Abingdon: Routledge. 327.
- Tourism in the City. Towards an Integrative Agenda on Urban Tourism. (2017). Editors Nicola Bellini, Cecilia Pasguinelli. Springer International Publishing Switzerland. 339.
- Winter tourism: trends and challenges. (2019). Edited by Writhe Probstl – Haider, Harold Pinching and Stefan Turk. Walling surd, Oxfordshire. Boston. Massachusetts: CABI. 530.

References

- Dmytruk, O. Yu., Denysyk, B. H. (2019). Rekreatsiini oseredky ta heokotony Serednoho Pobuzhzhia. [Recreational centers and geocotones of the Serednie Pobuzhzhia]. Vinnytsia, TOV «TVORY», 204. [in Ukrainian].
- Kiziun, A. H. (2022). Ekstremalni vydy turyzmu v povsiakdennii diialnosti mistsevykh hromad. [Extreme tourism in the daily activities of local communitie]. Heohrafiia ta turyzm, Kyiv, 67. 18-24. [in Ukrainian].
- Kolotukha, O. V. (2015). Heoprosstorova orhanizatsiia sportyvnoho turyzmu: monohrafiia. [Geospatial organization of sports tourism: a monograph]. Kirovohrad, FO-P Aleksandrova, 448. [in Ukrainian].
- Liubitseva, O. O. (2006). Rynok turystychnykh posluh: heoprosstorovi aspekty: navchalnyi posibnyk. [The market of tourist services: geospatial aspects: a textbook]. Kyiv, Altapres, 2006, 430. [in Ukrainian].
- Ukrainskyi turystychnyi portal. [Ukrainian tourist portal]. Access mode: <http://www.turkraina.info.news>. [in Ukrainian].
- Yavkin, V. H., Rudenko, V. P., Andreichuk, V. M., Korol, O. D. (2010) Heohrafichni aspekty rozvytku turyzmu (na prykladi Ukrainy i Polshchi): monohrafiia. [Geographical aspects of tourism development (on the example of Ukraine and Poland): a monograph.]. Chernivtsi, Chernivetskyi nats. un-t, 2010. 344. [in Ukrainian].
- A companion to tourism. (2004). Eited by Alan A. Lew, C. Michael Hall, Allan M. Williams. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 622.
- Adventure Tourism. (2003). The new frontier. Oxford: Butterworth-Heinemann. 354.
- Connell John. (2011). Medical tourism. Wallingford. CAB International. 209.
- Slow Tourism: Experiences and Motilities. (2012). Edited by Simone Fullaqa, Kevin Markwell and Erica Wilson. Bristol: CHANNEL VIEW PUBLICATIONS. 233.
- The Future of Tourism. Innovation and Sustainability. (2019). Editors Eduardo Fayos-Sola. Cham: Springer International Publishing AG. 337.
- Tourism geography: critical understandings of place, space and experience. (2015). Stephen Williams and Alan A. Lew. Third edition. Abingdon: Routledge. 327.
- Tourism in the City. Towards an Integrative Agenda on Urban Tourism. (2017). Editors Nicola Bellini, Cecilia Pasguinelli. Springer International Publishing Switzerland. 339.
- Winter tourism: trends and challenges. (2019). Edited by Writhe Probstl – Haider, Harold Pinching and Stefan Turk. Walling surd, Oxfordshire. Boston. Massachusetts: CABI. 530.

Статтю надіслано до редколегії 08.11.2023 р.